

linių sąlygų determinuotas, o ne koks nors pastovus dydis.

Noriu paliesti dar vieną klausimą, kuris, mano nuomone, yra pakankamai svarbus. Monografijoje kai kur kategoriškai tvirtinama, jog religija nėra ideologija (p. 31). Šis teiginys suponuoja mintį, jog neegzistuoja toks religijos struktūros elementas kaip religinė ideologija. Žinoma, jei religiją suprasim tik kaip visuomeninės sąmonės formą, tai, matyt, turėsime priimti šį teiginį. Bet juk religija klasinėje antagustinėje visuomenėje yra ir sudedamoji jos atstatymo dalis. O pagal išgalėjusią nuomonę, religinę ideologiją sudaro daugiau ar mažiau darni idėjų, kurias propaguoja religinės organizacijos, kulto tarnai, sistema. Į šią sistemą iš tikrųjų įeina ir socialinė bažnyčios doktrina kaip antimokslinio požiūrio į visuomenę atmaina. Jeigu laikysimės šios sampratos, tai vargu ar galėsime atsisakyti religinės ideologijos sąvokos. Religinių organizacijų, taip pat teologų kuriamoje idėjų sistemoje neišvengiamai, nors ir iškreiptu pavidalu, atsispindi klasiniai interesai. O tai juk ideologijos bruožas.

J. Mačiulis

NAUJOS DISERTACIJOS

J. Grigaliūnas

Kategorių „materija“, „judėjimas“, „vystymasis“ santykio materialistinėje dialektikoje problema

Pastaruoju metu tarybinėje filosofinėje literatūroje viena labiausiai diskutuojamų temų yra materialistinės dialektikos kategorijos ir jų sistema. Deja, daugeliui šios tematikos darbų būdingas vienas bendras trūkumas: neretai siekiama kurti ir sisteminti kategorijas vien savo nuožiūra, ignoruojant objektyvius jų vidinio ryšio pagrindus. Taip atsiranda įvairios kategorijų „sistemos“, į kurias pagal „savo nuožiūrą“ nesunku įtraukti ir vis naujas kategorijas. Gana dažnai vienai ar kitai sąvokai reikalaujama suteikti filosofinės kategorijos rangą, neatsižvelgiant į jų gnoseologinį turinį ir reikšmingumą. Tokia padėtis ypač aktualizuoja tyrimus, kurie materialistinės dialektikos ka-

tegorijas nagrinėtų vidinių ryšių aspektu, neišleisdami iš akių jų gnoseologinio turinio ir natūralaus sąryšingumo, sąlygotos pačios besivystančios tikrovės procesų.

Su tokio pobūdžio darbu turėjome progos susipažinti Vilniaus universiteto Mokslineje taryboje, kuri 1981 m. spalio 20 d. teigiamai įvertino J. Grigaliūno gintą kandidato laipsnio disertaciją „Kategorių „materija“, „judėjimas“, „vystymasis“ santykio materialistinėje dialektikoje problema“¹. Šios disertacijos oficialusis oponentas prof. dr. V. Bosenka pažymėjo, kad disertantui pavyko išvengti anksčiau minėtos ydingos pozicijos ir, pasirinkus labai reikšmingą poziciją kategorių sistemoje, parodyti jų turinio visuomeninį praktinį sąlygotumą, realų, gnoseologiškai reikšmingą savitarpio ryšį.

Pirmame skyriuje disertantas analizuoja istorines filosofines prielaidas, leidusias „materijos“, „judėjimo“ ir „vystymosi“ kategorių sąryšį traktuoti kaip metodologinį materialistinės dialektikos vystymo, jos struktūrinio vieningumo tobulinimo pagrindą.

Antikinėje filosofijoje materijos, judėjimo ir vystymosi sąryšis jau buvo nagrinėjamas pačiose pirmosiose filosofinėse teorijose, keliant klausimą, kaip galima paaiškinti kokybinį tikrovės įvairumą remiantis vieningu pradū. Kaip tik šių kategorių ir problematikos pagrindų graikai sukūrė savo filosofines sistemas. Antikos mąstytojų išvystyti dialektikos elementai naujųjų laikų filosofijoje transformavosi įgydami mechanizmo bruožų, tačiau išsaugodami vidinio materijos aktyvumo idėją. Labai plačiai disertantas aptarė G. Hėgelio įnašą į dialektinę judėjimo ir vystymosi koncepciją, kuri judėjimą supranta kaip savijudą. Darbe parodoma, kad idealistinė metodologija neleidžia G. Hėgeliui atskleisti materijos ir judėjimo ryšio. Tačiau, kaip yra pažymėjęs V. Leninas, G. Hėgelis „genialiai nuspėjo“ materijos, judėjimo ir vystymosi problemas ir, juo pasiremiant, buvo galima pasukti vienintelį – materialistinio jo dialektikos įprasminimo keliu.

Antrame skyriuje atskleista „materijos“ kategorijos esmė ir jos metodologinis vaidmuo materialistinės dialektikos sistemoje. Pirmąją prielaidą kuriant organiškai sąryšingą kategorių sistemą J. Grigaliūnas laiko

¹ Григалиюнас Я. И. Проблема соотношения категорий «материя», «движение» и «развитие» в материалистической диалектике. — Вильнюс, 1981.

dialektikos, loginės ir pažinimo teorijos vienybės principą. Ypač didelį dėmesį disertantas skyrė, siekdamas parodyti šio principo ir pagrindinio filosofijos klausimo ryšį. Dialektinis materializmas, sprenddamas materijos ir sąmonės santykio klausimą, skaidosi į dvi viena kitą sąlygojančias dalis: būties teoriją, kuri yra ypač turiningas materialistinės dialektikos kategorijų pagrindas, ir pažinimo teoriją, tiriančią būties išsąmoninimo formas. Organišką materialistinės dialektikos dalių vienybę išsaugo filosofiskai apibendrintos praktikos principas. Praktinį žmogaus santykį su pasauliu laikant jo sąmonės atsiradimo ir vystymosi pagrindu, panaikinama visuotinių būties formų priešprieša visuotinėms mąstymo formoms. Loginiai dėsningumai čia tampa pačios būties apibrėžtumais, mūsų išsąmonintais ir paverstais subjektyvios veiklos formomis. Taip kategorijos, kaip minties formos ir būties apibrėžtumai, įgyja objektyvaus turinio: jos tampa pažinimo judėjimo nuo abstraktaus prie konkretaus pakopomis.

Kategorijų sistemos svarbiausia grandimi, disertanto nuomone, turėtų būti kategorija, sprendžianti pagrindinį filosofijos klausimą ir tuo duodanti kryptį visai sistemai. Tokia kaip tik ir yra „materijos“ kategorija. Disertantas čia atkreipia dėmesį į tai, kad šios kategorijos, kaip sistemos kūrimo principo, aiškinimas užkerta kelius į dar pakankamai dažnai pasitaikantį jos ontologizavimą.

Trečiame skyriuje analizuojamos „judėjimo“ ir „vystymosi“ kategorijos, taip pat jų ryšys su „materijos“ kategorija. J. Grigaliūnas kritikuoja tokią judėjimo ir vystymosi sampratą, kuri šiuos procesus aiškina tarsi vykstančius vienas šalia kito, ir pagrindžia mintį, jog „vystymasis“ pažymi tam tikrą pakopą filosofiskai tiriant materijos judėjimą. Judėjimo kategorija materialistinėje dialektikoje įeina prasmę tada, kai dialektiškai atskleidžiama paties judėjimo proceso esmė. Judėjimas — tai visuotinė objektyvios būties išraiška, jos egzistavimo būdas.

Kategorijų sistemoje, priklausomai nuo pažintinio išiskverbimo į materialų pasaulį gylį, „judėjimas“ įgyja dvejopą turinį: betarpiškos būties sferoje mes suvokiame jį kaip tapsmą, o esmės lygyje — kaip savi-

judą. Vystymosi aiškinimas siejamas su ta pažinimo pakopa, kuri objektą (materialų pasaulį) supranta kaip savaimę besiskleidžiančią pilnatvę. Loginis gnoseologinis požiūris leido disertantui įveikti rūšinį „judėjimo“ ir „vystymosi“ atskirumą ir parodyti jų universalumą.

Paskutiniame disertacijos skyriuje autorius parodo, kaip pasaulio materialumo ir jo vystymosi vienybė išikūnija pasaulio substancialume. Materialusis pasaulis, judėdamas, F. Engelso žodžiais tariant, „amžinuoju ratu“, atskleidžia savo substancialumą. Apibrėždami pasaulį kaip materialų, mes implicitiškai apibendriname ir jo substancialumą, tačiau to dar nepakanka. Disertantas pagrindžia mintį, kad tik vieninga materialistinės dialektikos kategorijų sistema leidžia traktuoti materialų pasaulį kaip *causa sui*. „Loginis pasaulio materialumo principo pagrindimas, pradėtas pačioje materialistinės dialektikos, kaip teorinės sistemos, dėstymo pradžioje, pasiekiamas tik jo pabaigoje, padarydamas materialistinę dialektiką teorija, turinčia rato (spiralės) pavidalą; į jo pradžią („materija“) tarpiškai („judėjimas“—„vystymasis“) įsipina jo pabaiga („substancija“)“ (p. 22). Dėl to materialistinė dialektika, atspindėdama vidinį savo objektą (besivystančio pasaulio) būtinumą, gali būti traktuojama kaip savaiminio tapimo teorija.

Si trumpa disertacijos apžvalga, deja, neleidžia atskleisti viso jos problematikos turtingumo ir autoriaus užmojų reikšmingumo. Oponentų buvo konstatuota, kad šis J. Grigaliūno darbas išsiskiria iš daugelio panašios problematikos tyrinėjimų. Taip pat buvo išdėstyta ir priešinga pozicija viso disertacijos sumanymo atžvilgiu. Vilniaus universiteto filosofijos katedros nuomone, abejotinas tokios krypties tyrimų metodologinis vaisingumas.

Oficialieji oponentai — filosofijos mokslų daktaras profesorius V. Bosenka ir filosofijos mokslų daktaras profesorius E. Solopovas teigiamai įvertino J. Grigaliūno darbą, pabrėždami jo fundamentalumą, savarankiškumą ir aukštą metodologinį lygį. Vilniaus universiteto Mokslinė taryba nutarė suteikti J. Grigaliūnui filosofijos mokslų kandidato laipsnį.

N. Lomanienė